

'זקני החסידים מספרים שפעם אחת בא הרבי ר' בונים לסטריקוב, ותלמידו החביב ר' חנוך מאלכסנדר מלווהו, וכשנכנסו ליטול שלום, הושיט להם ר' פישל את ראשי אצבעותיו. שכך היה נוהג שבשעת נתינת שלום היו עיניו שקועות בספר שלמד בו ויד ימינו מושטת לאורחים והיה מסמיך אגודלו לכפו ולא נזדקרו לתוך יד האורח אלא ראשי אצבעותיו בלבד. כיון שהגיע תורו של ר' חנוך ליטול שלום, נזדרז ותחב את כל כפו לתוך כפו של ר' פישל, כלומר אף על פי שאינך מתגלה לעולם אלא בראשי אצבעותיך בלבד – הנני בכל זאת כולי ברשותך... הציץ ר' פישל באברך העומד ממולו וכך אמר לו: רואה אני שחכם אתה – אמור לי, מה ראו החסידים שנוהגים לשתות 'לחיים' על כל שמחה שתבוא ועל כל צרה שלא תבוא? – אכן, פיקח חרוץ היה ר' חנוך מאלכסנדר שלא נבהל להשיב אלא היטה אזנו להקשיב. ור' פישל השיב: השותה יי"ש מברך 'שהכל', שהכל מאת ה', 'כוס ישועות אשא – ובשם ה' אקרא'; 'צרה ויגון אמצא – ובשם ה' אקרא'. ובדין היה שישתה מים אלא שכל מי שהגיע למידה זו לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה – ראוי הוא לכוס משקה... ומיד ציזה למשמשו ומזגו לו את הכוס.

היה שם עוד אחד, גם הוא מתלמידי החוזה לפנים. מעיר ליקוב היה האיש הזה ושמו לא פורש. עני מדוכא שמחמת דחקו נשכר להיות נוהג בידו של סגי נהור ולהיות לו לעינים. ראה ר' פישל את ריעו ושאל לשלמו. ענה זה ואמר: שלשה היינו שנכנסו יחד לקודש פנימה אצל החוזה ונתברכנו כולנו בברכה אחת, שנזכה להנהגה. הרבי היושב כאן, הרבי שבא מפשיסחא ואני. והרי נתקיימה הברכה בשלשתנו; הרבי נוהג בסטריקוב, חברו נוהג בפשיסחא ואני נוהג... ביד העיור. חזר המשמש ומזג את הכוס גם לו, לקיים מה שנאמר כוס ישועות אשא – ובשם ה' אקרא; צרה ויגון אמצא – ובשם ה' אקרא!...' (מתוך 'במעלות התמימות התמה' – חסידים ואנשי מעשה כרך א). ע"ע תורת הרבי ר' זושא – משלי, צו.

'כל מי שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים לא יצא ידי חובתו'.

'מצאתי במדרש שבימי ירבעם בן נבט מאסו להם בשלשה דברים, במלכות בית דוד ובנין הבית ובמלכות שמים, שנאמר ראה ביתך דוד – זה שמאסו להם מלכות בית דוד ובנין הבית. איש לאהליו ישראל – אל תיקרי לאהליך אלא לא-ל-ה-י-ו, שמאסו במלכות שמים. ואינן נגאלין עד שיבקשו שלשתן שנאמר ובקשו את ה' אלקיהם ואת דוד מלכם ונהרו אל ה' ואל טובו באחרית הימים. בן מצאתי במדרש. על כן צריך לומר בבונה ירושלים שלשתן בין בחול בין בשבת'.

(מתוך ספר המנהיג הל' שבת מו)

דף מט

'צריך שיאמר בה הודאה תחלה וסוף' – '... כי הודאה שייך דוקא בברכת הארץ, ולכך כמו כל ברכה שאינה סמוכה לחברתה צריך שיאמר בה ברכה תחלה וסוף, ובברכה זאת שייך הודאה לכך יזכר בה הודאה תחלה וסוף וזהו מורה על הודאה שלימה...'

יש עוד דבר מופלג בחכמה מה שצריך להזכיר בברכת הארץ הודאה, כי כאשר מזכיר בכל מקום הודאה

הוא מוסר עצמו אל הש"י בשביל הטובה שעשה אתו, כי זהו ענין ההודאה כמו שיתבאר עוד במקומו ענין זה, שכל הודאה מוסר עצמו אל השם יתברך. ומפני כי נתן לאדם הארץ אם כן יחשוב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם וכאילו האדם ח"ו יוצא מרשות הש"י, ולכך צריך לומר הודאה תחלה וסוף ובהודאה זאת מוסר עצמו ונפשו אל הש"י שעשה אתו הטובה הזאת, ובשביל כך האדם והארץ הכל אל הש"י ולא יצא דבר מרשותו יתברך... (מתוך נתיבות עולם למהר"ל – נתיב העבודה יח).

וכל החותם מנחיל ארצות בברכת הארץ... הרי זה בור' – שמשמע שמברך על הנחלת ארצות לשאר עמים, ואנו צריכים לברך על הנחלת ארץ ישראל ביחוד (עפ"י בית יוסף קפו; נתיב העבודה פי"ח. ומ"מ בדיעבד משמע במשנ"ב שיצא – כן כתב בחזו"א כח, ח).

'... מקדש השבת וישראל והזמנים? – חוץ מזו. ומאי שנא? – הכא חדא היא התם תרת, כל חדא וחדא באפי נפשה'. יש מי שמפרש: תשועת ישראל ובנין ירושלים מופיעים במקראות כל אחד לעצמו, לפיכך נחשבים כשתיים, ואילו מקדש השבת וישראל והזמנים אעפ"י שנראים כשתיים, ענין אחד הוא – שקדושת ישראל תלויה בקדושת השבת, וקדושת הזמנים וראשי חדשים תלויה בקדושת ישראל, וכיון שהדברים תלויים זה בזה, כמו קדושה אחת הן (עפ"י תלמיד רבנו יונה. וע"ש פירושים נוספים). כיוצא בזה יש לומר אודות חתימת הברכה בתפילות יום הכפורים (כמובא בטו"א"ח תריט): 'מלך מוחל וסולח לעוונותינו ולעוונות עמו בית ישראל ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הכפורים' – אין זו חתימה בשתיים, משום שהכל מדבר אודות קדושת היום ועניינו שהוא מחילת העוון, ואינו דומה ל'מקדש ישראל והמבדיל בין קדש לחול' שנחשבת (בפסחים קד) חתימה בשתיים.

'אלא אידי דאמר מלכות בית דוד, לאו אורח ארעא דלא אמר מלכות שמים'. ולמה אין חותמים במלכות ב'בונה ירושלים'? – שאין זו דרך ארץ שיזכיר מלכות שמים אחר מלכות בית דוד. או גם: שלא לשנות מטבע הברכות שאין מזכירים בהן מלכות לפי שהן סמוכות (ארחות חיים נה, מובא בשו"ת הרשב"א ח"ז סו"י תקלב).

ובספר יערות דבש (ה"ב דרוש ט) כתב: כיון שהיה אצל אומות העולם חק ומנהג לעשות המלך בארץ לאלוה, לכך אסרו חכמים להזכיר מלכות שמים בברכה שמזכירים בה מלכות בית דוד, להבדיל בין מלכות דרקייעא למלכותא דארעא, כדי להוציא מלב הטועים המיחסים למלך התחתון תואר אלהות.

רב פפא אמר הכי קאמר: צריכה שתי מלכיות לבר מדידה' – להשלים מלכות לברכות הקודמות. ולמה דוקא כאן הצריכו השלמת מלכות ולא בשאר ברכות סמוכות כגון בתפילה? – תירץ הר' שמואל: לפי שיהושע ודוד ושלמה תקנו מתחילה 'ברוך', וחכמים הם שעשאון סמוכות ונטלו מהן ה'ברוך' – לכך השלימו המלכיות שנחסרו מהן. והראב"ד כתב טעם אחר: משום שברכה זו כולה תוספת היא, לפיכך עשו בה היכר כדי שתיראה שהיא תשלום לחסרון האחרות (מובא בארחות חיים נד).

זלא ידענא אי אמר בה שמחה אי לא אמר בה שמחה'. באור הספק: לפי שבמקדש מוגדר ראש חדש כיום של שמחה, ככתוב וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם ותקעתם בחצצרת על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם... וכמבואר ברמב"ן [והוא היסוד לאיסור הספד ותענית בראש חדש בגבולים], ולכן

יש מקום להזכיר שמחה. או שמא אין להזכירה כי בגבולים אין שייכות לשמחה בראש חדש (עפ"י 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"א עמ' קכג. וע"ש בכל הענין, ובהסבר החילוק בין ראש חדש לשבתות וימים טובים לענין חתימה בברכה זו).

(ע"ב) 'אמר רבי יוחנן: מוחלפת השיטה'. ראה במובא לעיל יז:

'רבי מאיר סבר ואכלת זו אכילה ושבעת זו שתיה'. רוב-ככל הראשונים סוברים שמהתורה אין חיוב ברכת המזון אלא באכילה ושביעה, כפשט הכתוב. ומדרבנן יש חיוב ב'אכילה' בלבד ללא שביעה, כלומר בכזית – לדעת רבי מאיר.

ולפי זה דרשת רבי מאיר 'ושבעת' – זו שתיה' גם היא אסמכתא בעלמא, שנרמז כאן שיש לך שביעה אחרת שאינה בגדר 'ואכלת', דהיינו שתיה, המחייבת ברכה לאחריה, ואפילו שותה פחות מרגילותו [רביעית או פחות מכן – מחלוקת הראשונים]. ומכאן סמך לברכת מעין שלש לאחר שתיה. [ואפשר שהוצרך לדרוש כן מפני שמדרבנן חייב לברך על אכילה ללא שביעה, וכדי שלא תהא תקנת חכמים עוקרת את הכתוב המפורש, בא הדרש 'ושבעת' – זו שתיה].

ואולם לדעת רבי אליעזר ממיץ בעל ספר יראים (רנ"ג, ומובא במרדכי ועוד) פירוש אחר; הוא מפרש שמן התורה חייב אדם בברכת המזון באכילת כזית ואפילו לא שבע [לדעת רבי מאיר – שכמותו פסק להלכה. וכן דעת הראב"ד (ברכות ה, טו) להלכה], כי זה הוא שיעור אכילה שבכל התורה. ומושבעת דרש רבי מאיר שאינו מתחייב אלא כששתה [כדי סיפוק, ואפילו פחות מכביצה. עפ"י שו"ת מהר"ל קנ"ג] עם אכילתו, אם היה לו צורך לשתות, אבל אין צורך בשביעה ממש. [ומדרבנן חייב לברך אפילו בפחות מכזית. ודוקא בפת ולא בשאר אכילות (עפ"י אמרי בינה או"ח טו). וכן חייב מדרבנן לברך אפילו לא שתה (מרדכי, ומובא בפוסקים. ובאגרות משה תמה על מקור דין זה)].

ואם כי דעה זו היא יחידאית, כתבו הפוסקים (רמ"א קצו, ד) לחוש לה לכתחילה, שלכן מי שאכל ולא שתה, אין לו להוציא בברכתו את מי שאכל ושתה (עפ"י ארחות חיים לו; בית יוסף ואחרונים שם; אגרות משה או"ח ח"ד מא. וע"ע מקור לדעה זו בדברי הראשונים להלן במשנה נא: – ע' במובא שם).

ויש מקום לומר לפי דעה זו שאם אכל ולא שתה, וברך ברכת המזון ואחר כך שתה – מחויב עתה לברך מהתורה (עפ"י חזון איש כה, ב).

לכאורה יש מקום לומר שאעפ"י שהחיוב לא חל אלא לאחר ששתה, אם ברך קודם לכן – יצא כי מכל מקום ברך על האכילה, והרי גם האכילה היא מן המחייב. ואולם מי שאכל ולא שבע וברך, והמשיך לאכול ושבע – חייב לברך מהתורה ודאי שהרי אכילתו האחרונה שהביאתו לידי שביעה, היא לבדה מחייבתו מדאורייתא, ולא מועיל מה שברך על האכילה הראשונה, וכאילו ברך קודם שאכל.

חלוקת הדעות בין האחרונים, כיצד דינה של 'שביעה' לבד ללא שיעורי 'אכילה', כגון שאכל כזית בזמן מרובה, יותר מכדי אכילת פרס – האם מתחייב מן התורה בברכת המזון או פטור לגמרי.

ועוד דנו, גם בהנחה שצריך 'אכילה' ו'שביעה'; האם השביעה היא תנאי נפרד או שמא אין חייב מן התורה לברך אלא אם שבע מה'אכילה' דוקא. ונפקא מינה למי שאכל כזית פת בכדי אכילת פרס והוסיף ואכל פת ביותר מכא"פ עד ששבע, או ששבע משאר מינים שאינם בטלים לפת.

וכן דנו האם שיעור שביעה משתנה מאדם לאדם או נקבע לפי אדם בינוני.

על כל זאת ועוד – ראה חילוקי דינים ושיטות בשאלות ותשובות לסיכום.

רדיפת המזון, יותר מכל שאיפה אחרת, עלולה להביא לידי אנוכיות ולגרור קנאת איש מרעהו. משום כך הדגישו חכמינו את שותפות האכילה ע"י תקנת ברכת הזימון, לאמר: שלשה שאכלו כאחד גם חייבים לברך כאחד; אחד מזמין את חבריו לברך ברכה משותפת, וכך הוא מביע שהא-ל היחיד (במקרה של עשרה: 'אלקינו' – הא-ל היחיד של כלל ישראל כולו) – זן את כולם משלו, ובטובו חיים כולם כאחד. הברכה המשותפת לאב האחד, הקרוב לכולם כאחד, מבטלת כל מחשבת קנאה וצרות עין; אף היא שותלת רגשי אחוה של בני הסמוכים של שולחנו של אב אחד; יש לאל ידו לתת לכל אחד את הטוב והנחוח למחיתו, ואין אדם נוגע במוכן לחברו כמלוא נימה (הגדה של פסח 'נחלת השר' לרש"ר הירש).

*

'...אכלו, ואותו תינוק היה אומר דברי תורה וחדושי תורה. אמרו: 'הב ונברך'. אמר להם (אותו תינוק): יאה אמרתם, כי השם הקדוש אינו מתברך בברכה זו אלא בהזמנה. פתח ואמר: אברכה את ה' בכל עת וגו'. וכי מה ראה דוד לומר אברכה את ה' אלא ראה דוד שצריך הזמנה ואמר 'אברכה', כי בשעה שאדם יושב על השלחן, שכינה קיימת שם וסטרא אחרא קיימת שם. כאשר מזמין אדם לברך לקב"ה, השכינה מתתקנת כלפי מעלה לקבל ברכות, וסטרא אחרא נכנעת. ואם לא מזמין אדם לברך לקב"ה, הסט"א שומע ומכשכש (מחמת שמחה) להיות לו חלק באותה ברכה...' (עפ"י זוהר בלק קפז).

*

'... דידוע שלשה קליפות יש בסטרא אחרא, שהם רע גמור... וצריכין ישראל להתפרד מהם כדי שיהיו דבקים בקדושתו יתברך... ולכן תועלת הקרבנות היא גדולה מאד לישראל שעל ידי הקרבנות נדחין השלשה קליפות הנזכרות, ולכן שלימות העבודה צריכה להיות בשלשה, שהם כהנים בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל במעמדם, וכן המינים של קרבנות הם שלשה, שהם פרים אילים כבשים...

ולכן השלחן שהוא דוגמת המזבח שמקריבין עליו קרבנות, אין עושין עליו ברכת זימון פחות משלשה, דמפורש בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער טעמי המצות פרשת עקב, וזו לשונו: דע כי הסט"א עומד על השלחן, כנזכר בזה"ק פ' תרומה ויכול אז לשלוט יותר משאר זמנים, ובפרט בהיות האדם יחידי ואין שם שלשה אנשים כדי לברך ברכת זימון, כי ברכת זימון מסלק הסט"א משום כנזכר בפרשת בלק בעובדא דההוא ינוקא וכו' עכ"ל ע"ש. ולפי האמור נמצא מובן היטב למה צריך שלשה בני אדם לברך זימון – כדי לדחות הסט"א והרי היא ממש כמו ענין העבודה שצריך ג' מיני אדם לדחות הקליפות, שהם כהנים לויים ישראלים. ובזה יובן בס"ד הטעם שפיר למה אמרו רז"ל כל המברך ברכת המזון בכוונה אין בו לא אף ולא שצף ולא קצף – נקטו שלש לשונות אלו כנגד שלש קליפות הנזכרות. ובזה מובן הטעם למה ברכת המזון מן התורה היא שלשה ברכות, שהיא כנגד ביטול ג' קליפות הנזכרות. ובזה מובן הטעם דאין מניחים כלי ריקן על השלחן בעת ברכת המזון, והיינו כדי שלא יתאחוזו הקליפות שם, כי הם כלים ריקים ולכן כל דבר ריקן יהיה להם אחיזה בו יותר, שדומה להם'. (מתוך בן איש חי פרשת קרח).